

فرهنگ

عامیانه

مردم قلعه گنج

زمان صادقی

سرشناسه : صادقی، زمان، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ عامیانه مردم قلعه گنج / گردآورنده زمان صادقی
مشخصات نشر : کرمان : ولی، ۱۳۸۶
مشخصات ظاهری : ۲۵۴ ص. : مصور، نقشه.
شابک : 978-964-2896-00-4
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
موضوع : قلعه گنج.
موضوع : فرهنگ عامه -- ایران -- قلعه گنج.
موضوع : قلعه گنج -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی.
رده بندی کنگره : ۴ ف ۶۵ / ۱۱۳ DSR۲
رده بندی دیویی : ۹۵۵/۷۲
شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۳۹۶۱۷

عنوان کتاب : فرهنگ عامیانه مردم قلعه گنج

نوشته : زمان صادقی

لیتوگرافی : پارسی گراف

چاپ : غزال

صحافی : نگاه

شمارگان : ۲۰۰۰ جلد

نوبت چاپ : اول

سال انتشار : ۱۳۸۶

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۹۶-۰۰-۴

قیمت : ۲۵۰۰۰ ریال

ما زیر خاک خفته و میراث خوار ما
داده بسببه باد حرمت‌های حریم ما
گویی ز بعد ما چه کنند و کجا روند
فرزندگان و دخترکان یتیم ما
خود یاد ناوری که چه کردند و چون شدند
آن مادران و آن پسران قدیم ما
شد عقل ما عقیم ز بس با تغافلیم
فریاد از این تغافل عقل عقیم ما
«سنایی»

فهرست مطالب

عنوان	صفحه	عنوان	صفحه
پیشگفتار	ح	رودبار در اواخر قاجار و دوره‌ی پهلوی	۲۰
مقدمه	۲	نژاد	۲۲
بخش اول		نظامهای اجتماعی و طوایف قلعه گنج	۲۲
ویژگی‌های اقلیمی و تاریخی		کدخدایان طوایف قلعه گنج که در امور مالیاتی	
		و امنیتی قاجار همکاری داشته‌اند	۲۷
		مذهب	۲۸
موقعیت جغرافیایی منطقه قلعه گنج	۶	زیارتگاهها و مکان‌های مقدس	۲۹
جمعیت و وسعت	۶	سکونت و مهاجرت در قلعه گنج	۲۹
قلعه گنج و توابع آن در فرهنگ جغرافیایی ایران	۷	آب و هوا	۳۱
وجه تسمیه قلعه گنج	۱۱	کشاورزی و دامداری	۳۲
قلعه‌های قلعه گنج	۱۳	مزارع قلعه گنج، رودبار و مارز که مشمول مالیات	
پیشینه‌ی تاریخی	۱۴	و رسیدگی قاجار قرار گرفته‌اند	۳۶
عمور اسکندر از جازموریان	۱۵	بخش دوم	
خلافت اعراب در مکران	۱۵	فرهنگ عامیانه	
زرتشتیان در جیرفت و نواحی آن	۱۵	نگاهی به فرهنگ عامیانه	۴۶
خوارج در رودبار و بشاگرد	۱۶	پزندگان در فرهنگ عامیانه	۴۷
تسلط آل بویه بر طوایف کوچ و بلوچ	۱۶	منشأ اعتقادات	۴۹
فرمانروایی و حکومت غزها	۱۶	اعتقادات رایج	۴۹
حکومت آل مظفر و درگیری با طوایف مغول	۱۷	خرافات	۵۲
حکومت امیر تیمور	۱۷	پیشگویی‌های خرافاتی	۵۲
اوضاع قلعه کهنوج در زمان قاجار	۱۷	فال‌ها	۵۵
رودبار در زمان قاجار	۱۸	فال چهارده‌زنی زنان	۵۵
ضرورت ساخت قلعه‌های رمشک و سندرک			
در زمان قاجار	۱۹		
قضیه شیخ سیف مسقطی در رودبار	۱۹		

عنوان	صفحه	عنوان	صفحه
فال ماسه	۵۵	عقیقه کردن و حصار کردن	۷۶
فال دست	۵۶	راههای شناسایی دزدی	۷۷
طبابت عامیانه	۵۷	قسم خوردن	۷۹
غذاهای سنتی	۶۱	ردیابی	۷۹
انواع نان	۶۱	عبور از آتش	۷۹
سنت‌ها و آداب و رسوم	۶۲	روغن دادن	۷۹
آداب تولد	۶۳	آهن داغ بر کف دست گذاشتن	۸۰
ختنه	۶۴	لقمه بزرگ خوردن	۸۰
آداب ازدواج	۶۵	تاس گردان	۸۰
خواستگاری	۶۵	آفتابه گردان	۸۰
دوران نامزدی	۶۶	دارگوش	۸۱
عقدکنان	۶۶	بریدن از روی چاله	۸۱
بذل و بخشش	۶۶	روش روانشناختی روگرداندن و فرار کردن	۸۱
هیزم آوردن	۶۷	راههای مصالحه و حل اختلاف	۸۲
خانه بستن	۶۷	بازی‌های سنتی	۸۳
حجله رفتن عروس	۶۸	بازی رقابت گروهی	۸۴
جل برن	۶۸	بازی‌های رقابت فردی	۸۶
حنابندان	۶۸	هنرهای دستی	۹۲
حمام رفتن عروس	۶۸	گاهشناسی	۹۳
سر تراشیدن	۶۹	اوقات شبانه‌روز	۹۳
حمام رفتن داماد	۶۹		
رفتن داماد به خانه عروس	۷۰		
رفتن عروس و داماد به تخت	۷۰		
رقص و پایکوبی	۷۱		
آداب مرگ	۷۲		
شیوه تدفین در گورستان‌های باستانی	۷۲		
آداب دفن زرتشتیان	۷۳		
بررسی و تأثیر آداب زرتشتیان	۷۳		
عزاداری در ماه محرم	۷۴		
		بخش سوم	
		ادبیات شفاهی	
		تعریف ادبیات شفاهی	۹۶
		قصه	۹۷
		پیدایش قصه	۹۷
		اهداف و انگیزه پرداختن به قصه	۹۸
		ویژگی قصه‌های سنتی	۹۸

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
	بخش چهارم	۹۹	انواع قصه
	شعر و شرح حال شاعران	۱۰۰	موجودات افسانه‌ای
		۱۰۱	قصه‌ها
۱۷۴	شعر و شرح حال شاعری	۱۰۱	گل و نجوا
۱۷۴	باقر مارزی	۱۰۳	آدم و پری
۱۸۲	دادعلی یاری شمبویی	۱۰۴	خواستگاری شاه عباس
۱۸۷	اشعار محلی	۱۰۶	عروسی دختر شاه
	بخش پنجم	۱۰۷	ادعای عقل و بخت
	گویش	۱۰۸	پهلوان و سیمرغ
		۱۱۰	آدم بدشانس
		۱۱۱	خواجه‌ی میمون و دختر شاه
		۱۱۲	دُرُنج
۱۹۸	زبان و گویش	۱۱۴	تحلیل قصه دورنج
۱۹۹	ادوار تاریخی زبانهای ایرانی	۱۱۵	خیاط و کفاش
۲۰۰	ریشه‌ی گویش قلعه گنج در زبانهای ایرانی	۱۱۷	پسر فلج شاه
۲۰۱	نمودار ریشه‌ی گویش قلعه گنج	۱۱۹	بزرگ ژه ژنگ پا
	بررسی ریشه‌شناسی گویش قلعه گنج در زبانهای فارسی	۱۱۹	بیس و گرگرو
۲۰۲	باستان	۱۲۱	کره اسب و پسر بی مادر
۲۰۵	ابدال در گویش قلعه گنج	۱۲۲	دختر دُرُنج و پسر شاه
۲۰۶	صرف فعل در لهجه‌های قلعه گنج	۱۲۴	ضرب المثل
۲۰۸	مصادر گویش قلعه گنج	۱۴۵	چیستان
۲۱۰	لغات و اصطلاحات	۱۴۵	چیستان‌های گویش محلی
۲۳۹	نتیجه گیری	۱۵۰	چیستان‌های فارسی
	ضمائم	۱۵۴	لالایی
		۱۵۹	متل
		۱۶۰	مرثیه‌های زنانه
۲۴۴	تصاویر	۱۶۴	ترانه‌های سنتی زنان
۲۵۰	نقشه‌ها	۱۶۸	دوبیتی
۲۵۳	فهرست منابع	۱۶۹	آوازاها
۲۵۵	چکیده انگلیسی		

نشانه‌های آوانویسی

خط آوانگار	خط فارسی	
ā	آ (کشیده)	م
a	ا	ن
e	إ	پ
o	أ	ق
ī	ای (کشیده)	ر
ū	او (کشیده)	س - ص - ث
ō	او	ش
ow	أو	ت
uo	ئو (مركب)	و
ey	ای	خ
io	ایی (مركب)	ی
•	همزه، ع	ز - ذ - ظ - ض
h	ب	ژ
č	چ	غ
d.	د	
f.	ف	
g	گ	
h	ه - ح	
j	ج	
k	ک	
l	ل	

سایر نشانه‌ها

/ جداکن

() برگردان به فارسی یا گویش محلی

« » نقل قول

م. موارد استفاده ضرب‌المثل

شکر و سپاس خدای متعال را که توفیق کسب علم را به ما عطا فرمود تا با این اندک معلومات بتوانیم قطردانی از دریای علم را به این عنوان گردآوری کنیم. طبیعی است که علاقه به وطن، زادگاه، فرهنگ و زبان بومی در هر کسی وجود دارد اما درباره این کتاب به عنوان فرهنگ عامیانه مردم قلعه گنج، لازم است یادآوری کنم بنده از همان اوایل دوره‌ی کارشناسی با اساتید دانشگاه درباره ریشه لغات، اصطلاحات و فرهنگ بومی بحث و گفتگو می‌کردم. همان موقع مقداری از لغات و اصطلاحات را جمع‌آوری کردم. اما مهمترین محرک انتخاب این موضوع برای بنده به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی این بود که در جلسه مشاوره‌ی انتخاب موضوع پایان‌نامه یکی از اساتید که از بزرگترین پژوهشگران عرصه فرهنگ و زبان ادبیات فارسی، اظهار داشت اگر به جای موضوعات تکراری بیابید زبان، فرهنگ و آداب و رسوم مردم را که میراث گذشتگان است قبل از اینکه دنیای رسانه‌ای و تحولات نوین آن را در مفاک تاریخ برد جمع‌آوری کنید برای امروز و آینده بسیار با ارزش و مفید است از این رو در تحقیق این موضوع بسیار مصمم شدم.

از نگاهی دیگر قلعه گنج و سایر مناطق جنوب شرق ایران با توجه به قدمت تاریخی و جایگاه جغرافیایی از نظر اعتقادات فرهنگ و خرده فرهنگ‌ها هنوز بسیار بکر و دست نخورده باقی مانده است بدین جهت ما سعی داشته‌ایم بیشتر مواردی را که در معرض فراموشی و یا در حال اضمحلال هستند بیان کنیم از این رو ما همیشه در محاورات و معاشرت‌های روزانه به دنبال یادداشت مطالب اصطلاحات، لغات، ضرب‌المثل‌ها، آداب و رسوم بوده‌ایم تا اینکه این مجموعه با همین فصل بندی به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات بنده دفاع شد، پس از آن با افزودن مقداری مطالب برای چاپ آماده شد. از لحاظ نگارش لازم است یادآور شوم از آنجایی که بسیاری از آداب و رسوم هنوز رایج و بسیاری در حال فراموشی هستند، نگارنده سعی بر این داشته‌ام آداب و رسومی که هنوز رایج هستند با فعل مضارع و آنها که رواج آن گذشته است با فعل ماضی بکار برم. امیدواریم که این اندک مطالب شما را در تحقیق و پژوهش گسترده‌تری راهنمایی سازد. طبیعی است که شناخت فرهنگ ملی و بومی باعث انسجام و وحدت فرهنگ ملی می‌شود و این اتحاد فرهنگی راهبرد توسعه همه جانبه می‌گردد.

در پایان لازم می‌دانم از اساتید مجرب کارشناسی ارشد ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد جیرفت در سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲ که در زمینه مشاوره و از دوست ارجمندم آقای بختیار صدیقی که در زمینه آوانگاری و از آقای گلاب‌زاده مدیر سابق کرمان‌شناسی که در زمینه‌ی چاپ و نشر با بنده همکاری داشته‌اند تشکر و قدردانی کنم. همچنین از پدر، مادر، همسر، خواهران، برادران و نزدیکان بنده که همیشه پیرامون مسائل فرهنگی و زبانی مورد پرسش و پاسخ قرار گرفته‌اند و از کلیه دوستان و آشنایانی که در تحقیقات میدانی، شفاهی و گردآوری نسخه‌های خطی و عروفتجینی با بنده همکاری کرده‌اند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

به نام خدایی که جان آفرید
سخن گفتن اندر زبان آفرید
سعدی

مقدمه

ذهن جستجوگر انسان به دنبال پاسخی است که دریابد، فرهنگ و تمدن بشری چگونه پیدا شده و چگونه تحول یافته و این تفاوت‌های نسبی فرهنگ بشری برای چیست. بی شک گونه‌های مختلف فرهنگ عامیانه که عبارتند از آثار داستانی، ادبی، تاریخی، هنرهای زبانی، فرهنگ و آداب و رسوم، همگی علاوه بر بیان نحوه زندگی انسان وسیله‌ای برای تحقیقات مردم‌شناسی هستند، بررسی تخصصی و تطبیقی فرهنگ عامیانه‌ی ملت‌ها به راحتی جزئیات پیرامون زندگی اجتماعی و تجربیات آنها را برای ما روشن می‌کند.

طبیعی است که هر جامعه‌ای بتواند عناصر فرهنگ سنتی را همراه عناصر مدرن نوسازی و بازسازی کند می‌تواند تمام زیرساخت‌های جامعه خود را متناسب با اهداف توسعه‌ی همه جانبه در سطوح مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هماهنگ پیش برد. بدیهی است در جامعه‌ای که تجانس فرهنگی و فرهنگ مشترک وجود داشته باشد وحدت، همبستگی و وفاق ملی بوجود می‌آید شهروندان به اعتبار نژاد، قومیت و عقاید مذهبی به هویت مشترک دست می‌یابند، نظام سیاسی در جامعه ثبات پیدا می‌کند و این ثبات و هماهنگی فرهنگی توسعه‌ی ملی را در پی خواهد داشت. در مقابل این انسجام فرهنگی اگر در جامعه‌ی در حال توسعه عدم تجانس فرهنگی وجود داشته باشد نه تنها نیروی انسانی را از رشد و تعالی باز می‌دارد، بلکه آن جامعه را در تامین نیازهای اولیه با مشکل روبرو می‌سازد و موجب بروز شکاف فرهنگی میان آن ملت می‌شود، این اختلاف فرهنگی ضعف فرهنگ ملی و خودباختگی فرهنگی را در پی خواهد داشت. بنابراین بهترین راه برای ارتقای فرهنگی این است که از فرهنگ سنتی، مدرن و عقاید دینی مذهبی برای پیش برد و تعالی زندگی خود استفاده کنیم.

فرهنگ و سنن گذشتگان که بیانگر تجربه و شیوه زندگی آنان در طول تاریخ است. دنیای رسانه‌ای و تحولات تکنولوژی امروز آن‌ها را به اعماق تاریخ می‌کشاند. از این جهت بر خود واجب دیده‌ام مقداری از دانستنی‌های آنان که در حقیقت قطره‌ای از دریای بیکران زندگی آنهاست به نگارش درآورم تا بتوانم از این قلیل دانستنی‌های زندگی مغزهای در خاک خفته را دریابیم. علاوه بر ماندگاری آثارشان از تجربه‌ی آنها چراغی فرا روی آینده‌ی هر چه بهتر خود و آیندگان برافروزیم، تجربه نشان می‌دهد هر ملتی که هویت میراث فرهنگی خود را باز یابد بهتر می‌تواند در مسیر پیشرفت گام بردارد.

این مجموعه به عنوان فرهنگ عامیانه‌ی مردم قلعه گنج متشکل از پنج بخش است:

بخش اول: به عنوان ویژگی اقلیمی و تاریخی قلعه گنج عبارت است از موقعیت جغرافیایی، قلعه گنج و توابع آن در فرهنگ جغرافیایی ایران، وجه تسمیه قلعه گنج، پیشینه‌ی تاریخی، نژاد، نظام اجتماعی و طوایف، مذهب، زیارتگاه‌ها و مکان‌های مقدس، سکونت و مهاجرت، آب و هوا، دامداری، کشاورزی و مزارعی که مشمول مالیات قاجار قرار گرفته‌اند.

بخش دوم: فرهنگ عامیانه عبارت است از پرندگان در فرهنگ عامه، اعتقادات، خرافات، پیشگویی‌های خرافاتی، فال‌ها، غذاهای سنتی، آداب و رسوم تولد، ازدواج، مرگ، شیوه تدفین، عزاداری، راههای شناسایی دزدی، شیوه حل اختلافات، بازی‌های سنتی، هنرهای دستی، گاهشماری و اوقات شبانه روز.

بخش سوم: ادبیات شفاهی شامل قصه، ضرب‌المثل، چیستان، لالایی، متل، مرثیه‌های سنتی زنانه، ترانه‌های سنتی زنان و آوازا

بخش چهارم: شعر شامل شرح حال شاعران، نمونه‌ای از اشعار آنها و اشعار محلی.

بخش پنجم: گویش شامل ریشه‌شناسی گویش قلعه گنج در زبان‌های ایرانی، ابدال، صرف فعل به لهجه‌های مختلف منطقه، بن ماضی و مضارع بعضی مصادر، لغات و اصطلاحات، نتیجه‌گیری، تصاویر، منابع و چکیده انگلیسی قرار گرفته است.

مقدمه ناشر

قلعه گنج، گنج فراموش شده روزگاران گذشته و گنجینه باز یافت این زمانه، دارای ارزش هائی است که مع الاسف کمتر به آن پرداخته شده. نخست باید از مردم این دیار یاد کرد که آثار شلاق ستم برشانه هایشان هویدا است، مردمی که گوئی زمانه با آنها سر سازگاری نداشته و این سرزمین را بعنوان محل اجتماع محرومیت ها برگزیده است، زیرا علیرغم وجود امکانات نسبتاً مناسب کشاورزی و دامداری، و لب های داغمه بسته مردان و زنانی که تن به هرم نفس خورشید سپرده و در سخت ترین شرایط ممکن، از هیچ تلاشی فروگذار نکرده اند، معذالک دسترنجشان نصیب دیگران شده، و رنجشان برای آنها باقی مانده است. این محرومیت نه فقط دامنگیر زندگی مادی، که بیش از آن دربرگیرنده فرهنگ آنهاست، بطوریکه تا همین چند سال قبل، فرد بومی تحصیل کرده ای که بتواند تا اندازهای پذیرای بخشی از مسئولیت ها باشد، وجود نداشت.

خدا را شاکر و سپاسگزاریم که طی سالهای اخیر بهمت مسئولین دلسوز و خدوم چهره این خطه به کلی تغییر یافته و شعاع هائی از پرتو تعالی و پیشرفت بر بوم و بر این دیار سایه افکنده و بارقه امید همه کسانی گردیده است که به فردا و فرداهای روشن و پر فروغ این منطقه محروم دل بسته اند. در خصوص فرهنگ عامه و گویش این مردم، آنچه بیش از هر چیز جلب توجه می کند و در واقع نمادی از ویژگیهای شخصیت اهالی قلعه کهنوج بشمار میرود، سادگی، خلوص، صفای سیه چردگان منطقه است، مردمی که یک رنگی و یک روئی را از نیاکان، و صبوری و پایداری و مقاومت را از طبیعت غدار خود آموخته اند. اصطلاحاتی که از شمیم خوش صداقت و سادگی برخوردارند. حضور جناب آقای زمان صادقی بعنوان یکی از فرزندان خلف منطقه محروم قلعه گنج و تلاش بی وقفه ایشان برای جمع آوری این مجموعه ارزشمند، و معرفی بخشی از فرهنگ مردم صحرا دل این دیار بیشتر از اینجهت حائز اهمیت است که راه را برای دوستان و دوستانان فرهنگ میگذشاید و به آنان جرئت می بخشد تا گذشته های سکوت آلود را فراموش کنند و به معرفی خود و منطقه خویش بپردازند و بدینسان، آغازی بر یک پایان را رقم بزنند، اقدامی که نشان از بلوغ فکری داشته و بی تردید آینده های روشن تری را نوید خواهد داد.

اینجانب نیز خدا را شاکر و سپاسگزارم که پس از نشر بیش از یکصدوسی جلد کتاب در خصوص معرفی استان کرمان از ابعاد مختلف فرهنگی، تاریخی و اجتماعی، اینک توفیق یافته ام که گام دیگری در این راه برداشته و با انتشار این مجموعه ارزشمند، دین خود را به سرزمینم ادا کنم. برای برادر فرهنگدوست و فرزانه، معلم سخت کوش این منطقه آقای صادقی مزید توفیق آرزو دارم. سید محمدعلی گلابزاده